

‘Voor de betrokken personen zeer onaangenaam’ Nederlandse postcensuur in de Eerste Wereldoorlog

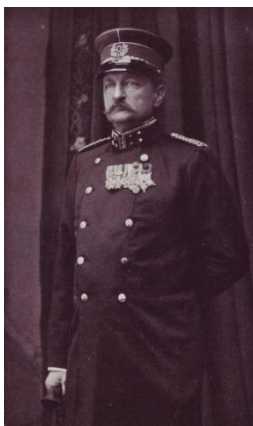
Er is een geschiedschrijver geweest die stelde dat de burgers van het neutrale Nederland in de jaren 1914-1918 ‘op een eiland van gelukzaligheid’ leefden, ver van de bloederige slagvelden en de diepe ellende elders in de wereld. Het lijkt een wat overdreven beeld, want al waren de problemen bij ons niet te vergelijken met het leed in de meer direct bij de oorlog betrokken landen, een paradijs was Nederland niet en de oorlog ging zeker niet onopgemerkt aan ons land voorbij.

De oorlogsdreiging gaf de Nederlandse regering het recht (artikel 187 van de grondwet) de staat van oorlog en/of beleg af te kondigen voor het hele land of delen ervan. Als de staat van oorlog is afgekondigd moeten burgerlijke besturen samenwerken met het militair gezag en bevelen van dat gezag opvolgen. De staat van beleg geeft het militair gezag nog meer bevoegdheden. In Koninklijke Besluiten werd meteen na het uitbreken van de oorlog vastgelegd in welke gebieden de staat van beleg gold. Het ging aanvankelijk vooral om Zeeland en delen van Brabant en Limburg, vanaf januari 1915 ook om de plaatsen waar interneringskampen gevestigd waren.

Waar de staat van beleg gold, kreeg de militaire overheid het recht om een belangrijke democratische verworvenheid te schenden: het briefgeheim. De hoogste legerleiding stelde dat het een zaak van landsbelang was om inzage te krijgen in de correspondentie van verdachte personen, hun telegrammen te lezen of hun telefoongesprekken af te luisteren. Als eerste werd de censuur op telegraafberichten geregeld, daarna kreeg de censuur op brieven en briefkaarten vorm. Voor de praktische uitvoering van de censuur werd de medewerking ‘gevraagd’ van het directoraat der Posterijen. Op 31 augustus 1914 kwam de directie P&T met Dienstorder 223 waarin de verplichting tot samenwerking met het militaire gezag werd afgekondigd.

Rapporten

Buhlman (afbeelding), de commandant van het veldleger, liet weten waar de censuur op gericht moest zijn. Het ging hem om gegevens van militaire aard. Hij was

geïnteresseerd in nieuws over de strijdende partijen: alles op het gebied van tactiek, organisatie, verpleging, uitrusting, enz. Ook wilde hij geïnformeerd worden over troepenverplaatsingen in het buitenland, opstellingen van legeronderdelen en berichten over de stemming onder de soldaten. Hij werd uiteraard op zijn wenken bediend. Een weekrapport van het censurbureau van Roermond geeft in september 1915 niet alleen de ligging van allerlei legeronderdelen (vooral in België), maar doet ook verslag van het moreel der troepen.

‘Brieven van Deutsche militairen zijn over ’t algemeen optimistisch en vol vertrouwen op de aanstaande zegepraal. In brieven van Deutsche burgers wordt sterk geklaagd over duurte en schaarschte van de

levensbehoeften. “Wir halten durch” schijnt nochtans het parool te zijn. De Russische nederlagen worden in de Duitsche brieven tot in het belachelijke overdreven. (...) Belgische brieven uit het bezette gebied zijn zonder uitzondering nietszeggend, wat waarschijnlijk aan de Duitsche censuur te wijten zal zijn. Brieven van Belgische soldaten zijn bijna alle kalm geschreven en met een onwankelbaar vertrouwen in de toekomst.’

Daarnaast richtte de censuur zich op zaken die de nationale veiligheid en neutraliteit konden bedreigen (‘spionage’) en op activiteiten die te maken hadden met smokkelhandel en het ontduiken van in- en uitvoerverboden. Schaarste en winstbejag gaan hand in hand en vooral langs de grenzen werd op zeer grote schaal gesmokkeld. Vooral in deze categorie werd door de censuur gescoord.

Censurbureaus

De censuur werd uitgevoerd door speciaal daartoe aangestelde militairen, in de rang van (onder)officier; (reserve) luitenants komen het meest in de overzichten voor. Ze werden bijgestaan door militairen van lagere rang, die assisteerden bij de verwerking van de aangeleverde of gecensureerde post, maar geen inzage in de stukken hadden.

Uit praktische overwegingen werd ervoor gekozen de censurbureaus onder te brengen in een postkantoor of in een lokaliteit in de directe nabijheid daarvan. Van de censor werd ‘grote tact’ geëist, om te voorkomen, dat de gevoelens van het publiek onnodig gekwetst werden. De werkzaamheden mochten dan ook niet worden verricht op een plaats die zichtbaar was voor het publiek. Dat was lastig, want de censoren deden hun werk in uniform, waardoor hun activiteiten nooit lang geheim bleven.

Zwarte lijsten

Een belangrijk wapen in de strijd tegen economische vergrijpen en spionage waren de zwarte lijsten die op de censuurkantoren aanwezig waren. In principe gold één criterium: alleen post van particulieren of bedrijven die om de een of andere reden op een zwarte lijst terecht waren gekomen, werd aan censuur onderworpen. Toen de hoogste militair in Nederland, de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht (OLZ), te horen kreeg dat sommige censurdiensten ook de gewoonte hadden om af en toe willekeurige brieven te openen, reageerde hij ontstemd. Hij achtte dat ‘zonder eenig nut’ en voor de betrokken personen ‘zeer onaangenaam’. Het streven moest altijd zijn om de censuur zo min mogelijk te doen opvallen. Vaak was het naar zijn idee voldoende om brieven enige tijd vast te houden en daarna door te sturen.

Reacties van Nederlandse burgers wijzen erop dat er wel degelijk en met flinke regelmaat gevoelens gekwetst werden en dat velen zich ongemakkelijk voelden bij de gedachte dat ze op een zwarte lijst stonden en hun post ‘doorsnuffeld’ werd. Ook constateerde men de vertragende werking van de postcensuur.

Zo schreef mr. D.H.J. van Mens, advocaat en procureur in Breda, in oktober 1916 dat het hem ergerde dat zijn post door de censurdienst bekeken werd, zonder dat hij de aanleiding daarvoor kende. Hij had er nooit wat van gezegd, maar nu was voor hem de maat vol. Onlangs had de minister van Oorlog in de Kamer over de censuurkwestie gesteld dat alleen die brieven geopend mochten worden, die afkomstig waren van (of gericht waren aan) personen, ‘die door hun naam vermoed werden vreemdeling te zijn of met vreemdelingen in verbinding te staan’. Deze kwalificatie was op hem absoluut niet van toepassing. Zijn familie woonde al eeuwen in Breda, en met vreemdelingen liet hij zich absoluut niet in, althans niet in die zin die

de minister wel bedoeld zou hebben. Hij verzocht een einde te maken aan de censuur op zijn zakelijke en privépost, als zijnde 'volstrekt onnoodig en nodeloos grievend'.

Als 'de militaire autoriteit' al antwoord gaf op zulke verzoeken, was het doorgaans in algemene zin: wettelijke bepalingen uit 1899 maakten censuur mogelijk. De heer Hartog, advocaat in Bergen op Zoom en Roosendaal, nam met dit antwoord geen genoegen. Hij vermoedde dat het bij de censuur op zijn post om een wraakactie ging, omdat hij in het verleden 'eenige onaangenaamheden' had gehad met de plaatselijke brigadecommandant. Hij had geweigerd hem bepaalde inlichtingen te verschaffen en misschien speelde ook wel mee dat hij een lezer van de (anti-Duitse) Telegraaf was. De censuur was begonnen nadat hij met Kerst een postwissel voor de Franse soldaten aan De Telegraaf gestuurd had. Voor dat soort dingen was die wet van mei 1899 toch niet bedoeld?

De archieven bevatten het antwoord dat Hartog niet kreeg. Zijn schenking aan De Telegraaf had inderdaad een rol gespeeld, maar daarnaast legde hij een te grote sympathie voor de geallieerden aan de dag en werd hij als raadsman met grote frequentie bezocht door smokkelaars en uitgewezenen. Ook zijn huwelijk met een Engelse maakte hem verdacht. De combinatie van al die factoren had de legerleiding doen besluiten Hartog onder censuur te stellen.

Plaatsen waar censuurdiensten gevestigd waren

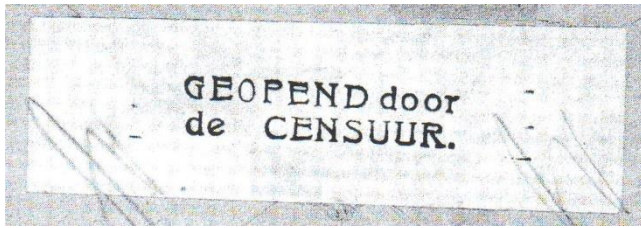
Hoewel de staat van beleg gold voor een groot stuk van Nederland, is er maar in een beperkt gebied systematisch post gecensureerd: in Brabant, Limburg en Zeeland en in de interneringskampen. Ook in Delfzijl, Arnhem en Zevenaar vond in een beperkte periode censuur plaats. Onderstaande lijst geeft de plaatsen waar censuurbureaus gevestigd waren, met de codes die in de censuurstempels aangetroffen kunnen worden.

Bergen op Zoom	(B1)	Arnhem	(O4)
Roosendaal postkantoor	(B2)	Vlissingen	(Z)
Roosendaal station	(B3)	Oostburg	(Z1)
Breda	(B4)	IJzendijke	(Z2)
Baarle Nassau	(D1)	Terneuzen	(Z3)
Tilburg	(D2)	Sas van Gent	(Z4)
Eindhoven	(D3)	Axel	(Z5)
Weert	(D4)	Hulst	(Z6)
Valkenswaard	(D5)	Kamp Amersfoort/Zeist	(I1)
Den Bosch	(D6)	Harderwijk	(I2)
Nijmegen	(E1)	Oldebroek	(I3)
Venlo	(E2)	Nunspeet	(I4)
Roermond	(E3)	Rijs/Gaasterland	(I5)
Sittard	(E4)	Urk	(I6)
Maastricht	(E5)	Wierickerschans	(I7)
Delfzijl	(F9)	Bergen	(I8)
Zevenaar	(O1)	Groningen	(I9)

Stempels en stroken

Stempels en stroken, de sporen van censuur, zijn voor het eerst geïnventariseerd door Van Doorn (1976, 3^e druk 1981); in 1988 wijdden Voskuil en Ten Geuzendam

een Posthistorische Studie (Po&Po) aan dit onderwerp. Nieuw onderzoek heeft vele nieuwe vondsten en inzichten opgeleverd.

De eerste censuur vond plaats in Maastricht en op het eiland Terschelling (afbeelding). In september 1914 werd een Duits vissersvaartuig aangehouden dat zich verdacht ophield in onze territoriale wateren. De bemanning werd op

Terschelling geïnterneerd en post naar/ van het eiland werd maandenlang kritisch bekeken en soms door de aldaar geïnstalleerde censuurdienst geopend. Het sluiten van de brieven gebeurde met een geïmproviseerde strook.

Ook in Maastricht werd vanaf half september post gecensureerd. Er zijn gekleurde en

witte censuurstroken bekend (afbeelding) en verschillende typen stempelafdrukken, die aangeven dat het poststuk door de censuur gezien is.

Vanaf februari 1915 komen we door de directeurs van postkantoren aangeleverde stroken tegen op brieven die aan censuur waren onderworpen. Er zijn in de loop der jaren verschillende types gebruikt.

In enkele interneringskampen werd – tot verbazing van de hoogste legerleiding- gewerkt met enigszins afwijkende modellen: het formaat was anders, de tekst niet conform de voorschriften.

Als antwoord op het grote aantal klachten over ten onrechte gecensureerde brieven besloot de legerleiding in de zomer van 1915 dat er meer controle moest komen op de werkzaamheden van de censoren. Er moest vastgesteld kunnen worden door wie een bepaalde brief gecensureerd was. In eerste instantie werd in augustus 1915 opdracht gegeven aan de censoren om op de censuurstrook een paraaf te plaatsen.

Nadat uit een brief naar Engeland een biljet van 10 shilling verdwenen was, werden de teugels nog wat strakker aangetrokken. De OLZ bepaalde begin mei 1916 dat voortaan alle censurbureaus hun stempel op de censuurstrook moesten plaatsen, zodat steeds nagegaan kon worden waar het poststuk behandeld was.

Om 'het geheime karakter van de censuur' niet prijs te geven, ging men

halverwege 1916 werken met stempels die iets meer verhullend waren. Ieder censuurbureau kreeg een letter-cijfer-combinatie toegekend en er werden stempels gemaakt waarmee de censuurstrook gemerkt moest worden. Voor de gebruikte codes, zie de lijst hiervoor.

Censuur gepasseerd

Voor het nodige misverstand (ook bij filatelisten!) zorgde een stempel dat men vanaf augustus 1915 op brieven kan aantreffen: 'Censuur gepasseerd'.

Mensen constateerden dat hun post in het buitenland gecensureerd was en dat daar vervolgens –blijkens het stempel 'Censuur gepasseerd' - ook nog eens Nederlandse censuur overheen gegaan was. Meer dan eens moest de betekenis van dit stempel aan de betrokkenen uitgelegd worden: het werd door (post)ambtenaren op de expeditieafdeling geplaatst (en

dus niet door de censuurdienst) en geeft in principe slechts aan dat het betreffende poststuk aan het censuurbureau is overgedragen. Dat kan daarna besloten hebben het poststuk aan censuur te onderwerpen, óf het ongemoeid te laten. Het stempel werd gebruikt in Roosendaal en de invoering hield verband met een nieuwe opzet van de censuur op buitenlandse post. Op 16 november 1917 werd dat stempel vervangen door het stempel S-in cirkel:

Centrale censuurbureaus

Nederland was militair gezien verdeeld in verschillende gezagsgebieden, die onder bevel stonden van 'Commandanten' en 'Bevelhebbers'. Zo was er het Gezagsgebied van de Commandant van Zeeland en het gezagsgebied van de Commandant Veldleger. Dat laatste gebied was zo groot dat het opgesplitst werd in verschillende deelgebieden. De censuurbureaus van Nijmegen, Venlo, Roermond, Sittard, Maastricht en Heerlen vielen onder Limburg/Xe gem. Brigade. In het Gezagsgebied

3e divisie lagen de belangrijke censurbureaus Bergen op Zoom, Breda en Roosendaal.

In Roosendaal waren twee postvestigingen. Een hoofdpostkantoor in het stadje zelf, een bijpostkantoor aan het station. Bij het station werd vanaf januari 1915 met name de post uit het buitenland gecontroleerd, in het lokaal van de pakketpost.

De censuur op de binnenlandse correspondentie vond plaats in het hoofdpostkantoor van Roosendaal, in de dienstkamer van de directeur, wat de legerleiding een 'minder gewenste toestand' vond.

In juli 1915 stelde het hoofd van de censuur in Roosendaal, luitenant Bording, voor de aanpak van de censuur op zijn buitenland-bureau aan te passen. Zijn suggesties leidden tot een nieuwe censuur opzet voor alle buitenlandse correspondentie **uit en naar** westelijk Noord-Brabant (tot en met Breda- het gebied van de 3^e Divisie) en Zeeland. Roosendaal kreeg de status van Centraal Censurbureau voor alle post **uit** het buitenland (naar dit gebied). Postkantoren moesten de ontvangen buitenlandse correspondentie uitsplitsen en onder omslag aan het postkantoor Roosendaal zenden, met het opschrift "Censuur". De stukken moesten daarna, na behandeling door de militaire censuur, onder omslag naar die postkantoren teruggezonden worden, waarna ze zo spoedig mogelijk dienden te worden uitgereikt. De regeling ging 1 oktober 1915 in.

We krijgen hiermee de situatie dat een buitenlandse brief naar, bijvoorbeeld, Breda eerst langs de censuur in Roosendaal moest. Een voorbeeld is te zien op de brief die vanuit Londen naar Breda gestuurd werd:

De nieuwe opzet voor de censuur had ook betrekking op Nederlandse post **naar** het buitenland, die voortaan in Vlissingen geconcentreerd werd. Daar kreeg het censurbureau een plek in het postkantoor aan de Steenen Beer. Op 1 oktober 1915 begonnen de werkzaamheden. Ook Vlissingen werd aangeduid als Centraal Censurbureau.

Schepen van de Stoomvaart Maatschappij Zeeland (SMZ) verzorgden de verbinding met Engeland. Maar mijnevelden, Duitse onderzeeërs en torpedoboten vormden een steeds grotere belemmering. In november 1916 en januari 1917 werden schepen van de Maatschappij aangehouden door de Duitsers en werd de post in beslag genomen. Toen Duitsland op 1 februari 1917 de onbeperkte duikbootoorlog afkondigde, werd de dienst van de SMZ gestaakt en verloor Vlissingen zijn belang als censurbureau. Op 1 juli 1917 werd het gesloten.

Het einde van de censuur

Meer dan eens stelden de militaire autoriteiten vraagtekens bij hun eigen systeem en bedachten zij aanpassingen om het effectiever en efficiënter te maken. Zo werd in

oktober 1917 de hele opzet drastisch veranderd en werd het aantal censurbureaus teruggebracht tot vijf. 'Vliegende brigades' moesten vanuit die vijf kantoren (Venlo, Maastricht, Roosendaal, Tilburg en Nijmegen) controles op postkantoren uitvoeren.

Naarmate de tijd verstreek, kwam men steeds meer tot de overtuiging dat de betrekkelijk geringe resultaten niet meer opwogen tegen de kosten. Dat de censuur zo weinig opleverde, had vooral te maken met een van de belangrijkste 'wapens' van de censurdienst: de zwarte lijsten. Iemand die kwaad wilde en merkte dat hij op de zwarte lijst voorkwam (doordat zijn post gecensureerd werd) had voldoende mogelijkheden om zich aan die censuur te onttrekken.

Direct na het sluiten van de wapenstilstand werden alle censurbureaus opgeheven, al op 12/11/1918 ging daar een brief over uit. In verschillende vluchtoorden/ interneringskampen is daarna nog incidenteel post gecensureerd. In Arnhem en Zevenaar werd een censuur op deviezen ingesteld en werd onder meer de post van de Duitse keizer en zijn gevolg aan censuur onderworpen.

26/1/1919, brief uit Berlijn naar de Duitse keizer in Amerongen (aankomststempel achterzijde). Censuurstrook met O4 (Arnhem). Een brief met felicitaties? 27 januari was de verjaardag van de keizer.

John Dehé